

נחל - מצרים

קדמה. ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צינה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמונה. ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה. וגבול ים והיה לכם היס הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים".

והנה בענין נחל מצרים נחלקו החוקרים הפרשניים.

את רשימת הגבולות בפרשת "אלה מס-עי" (במדבר לד) פותח הכתוב בגבול הדרומי:

"ויזכר ה' אל משה לאמר. צו את בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה והיה לכם פאת נגב ממדבר ציון על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח

נחל מצרים — נילוס

היה מעבירים את הנילוס מצד צפון ובאין לא"י. ולא עשה כן וזהו שנאמר: ולא נחם אלוקים דרך ארץ פלישתים". כלומר, לרש"י נחל מצרים הוא השיחור אשר על פני מצרים ודבריו הם בהתאם למה שנאמר ביהושע (יג 3) "מן השיר חור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב" ורש"י במקום: "מן השיחור הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של א"י כמו שאמר באלה מסעי". וכן הבינו השפתי חכמים והרא"ם ברש"י. וכן מביא הרד"ק בפירו"ו שו. וכן ביאור הגר"א (יהושע טו, 4) "ויצא נחל מצרים והוא הנילוס".

ישנה דעה המזהה את נחל מצרים עם נהר מצרים — שאין בהבטחת ברית בין הבתרים (בראשית טו) — והוא הנילוס.

יונתן תרגם את הכתוב: "ויקייץ תחומא מקיסם לנילוס דמצראי". וכן גם הירושל"י מ' ללא הבדל כמעט: "ויקייץ תחומא מן קיסם לנילוס מצרים".

בעקבות התרגומים הולך כנראה רש"י אשר בפ"י על התורה (במדבר לד 3) כותב: "ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים שנאמר (יהושע יג 3) מן השיחור אשר על פני מצרים ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישר אל... וכשיצאו ישראל ממצרים, אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ,

נחל מצרים — ואדי אל עריש

זהו גדול הנחלים בסיני המושך מדרום לצפון מהלך מאות ק"מ עד שהוא נופל

דעה שניה, המקובלת כיום ביותר היא כי נחל מצרים אינו אלא ואדי אל עריש,

מרדכי בוטבול

וכן הראב"ע בפירושו: "נחלה מצרים — אל נחל מצרים ואיננו היאור". וכמו"כ רבנו בחיי: "נחלה מצרים — ואיננו היאור". ובהעמק דבר: "נחלה מצרים — בת"י פי' יאור והוא הנילוס, והוא פלא". וכן דעת בעל ספר תבואות הארץ (ע' כז) והביא שם (ע' קכז) גם מספר חמרא וחיי על סנהדרין.

כך סובר בעל הספר אדמת הקדש הכור תב: "הגבול מחצרון עלה אדרה ומשם לעצמון אשר אצל ואדי חניאן המתאחד עם ואדי אובייאד, וממקום התאחדותם ונסב הגבול ופנה מערבא בתוך ואדי אובייאד המתגלגל 46 ק"מ ונופל לנחל מצרים הוא שיחור מצרים שהערבים קורים לו עריש מסר, ובתוך נחל מצרים הגבול הולך מרחק 20 ק"מ צפונה ויורד לים הגדול". זו גם שיטת המהר"ט.

רובם של גדולים אלו אינם מגלים דע' תם אם נחל מצרים הוא נהר מצרים שבברית בין הבתרים.

לים התיכון 45 ק"מ דרומית מערבית לרפיה. בסמוך לעירה הקרויה בימינו אל עריש. זהו למעשה הסימן הגאוגרפי הטבעי הבולט דרומית לתחומי הישוב של א"י. נחל זה מנקז את חלקו הצפוני של מדבר סיני (כ-20 מליון דונם), ובימי הגשמים המועטים מתמלא אפיקו זרם מים אדיר. בחלקו התחתון מגיע רחבו לק"מ אחדים וגובה גדותיו מגיע ל-20 מטר בקרוב. לפיכך נחשב נחל זה כגבול טבעי בין ישראל למצרים ומכונה בשם נחל מצרים.

כך דעתו של ר' סעדיה גאון אשר הובאה בתאג' התימני מסעי שם: "מעצמון נחלה מצרים — מן מנאזל אלי ואדי אל עריש". וכן מובא בכפתור ופרח (פ' יא דף מא): "זה הנחל הוא שיחור ואיננו היאור, וכן תרגם רס"ג וכו'. זו גם דעת הרדב"ז אשר בפ"י על הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ז) כותב: "שהאומר שהוא נילוס טועה". וכן כתב גם בתשובותיו (ח"ה סי' ב' אלפים רי).

דעת החוקר בר דרומא

"נחל מצרים" ולא "נהר מצרים". בר דרומא מפרש מעיקרה את הדעה השניה. הוא מסתמך על התרגומים הישראליים, היונתן והירושלמי, אשר בעקבותיהם הלכו רש"י ורד"ק ועוד, לדעתו דברים נכונים בתכלית ומבוססים הם על שלושה, כחובים מפורשים, ועוד ג' ראיות בעקיפין.

אין אנו מסכימים לדברי בר דרומא דווקא הדעה השניה נראית לנו יותר. אנו מבחינים בין נהר מצרים המופיע

החוקר בר דרומא בספרו זה גבול הארץ מחזיק בדעה הראשונה וסובר שכל "נחל מצרים" שבמקרא הוא הש"י חור, הוא נהר מצרים, הוא הנילוס. אך בעוד שנהר מצרים הוא הנילוס בכללו — נחל מצרים הוא סעיפו המזרחי של הנילוס. היינו הסעיף הפילוסטי של הנילוס (אשר אינו קיים היום), וסעיף זה קרוי "שיחור", ובפרשת "אלה מסעי" הקובעת את גבולות הארץ לפרטיהם מבחינה מדינית, מדייק הכתוב ואומר

בברית בין הבתרים, שהוא באמת הני-
לוס, לבין נחל מצרים אשר אינו אלא
ואדי אל עריש כדברי רס"ג וסיעתו. תן ננסה לפרוך.
נקודת המוצא לבירור הבתרים תהיה ע"י
הבאת ראיותיו של בר דרומא אשר אר-

דחיית ראיתו הראשונה של בר דרומא

רית בה"ב "נהר מצרים" ולכר"ע זה
הנילוס — או ליתר דיוק: השלוחה
המזרחית הקיצונית של הנילוס — ולא-
חר מכן לא מוזכר אף לא פעם אחת
"נהר מצרים" אלא תמיד רק "נחל
מצרים". ענין זה אומר דרשני. כלומר:
"נחל מצרים" אינו "נהר מצרים" שהרי
המקרא נזהר מאד להבדיל בין נחל
לנהר כפי שגם טוען בר דרומא בהוכח-
תו זו, א"כ דברי בר דרומא נכונים
בכללם אלא שהמסקנות שהסיק אינן
מחויבות. ההנחה, שעליה ביסס דבריו,
שכל הכתובים האחרים הדנים בגבולות
הארץ אינם יכולים לצמצם הגבולות
שלא כדיון, — טעונה בירור גדול, וע"ז
נדון בהרחבה להלן.

בתחילת ספרו כותב בר דרומא (עמ'
4): "השקפתם היסודית של בעלי התרי-
גום אינה אלא זו, שגבולות "אלה מס'
ע"י הם הם גבולות ברית בין הבתרים
ללא כל צימצום שהוא, ולא לשנות או
להפחית באו אלא להסביר ולהראות
בדיוק את מהלכם של מיצרי הגבולות".
השקפה זו מבוססת על י"א פסוקים
מפורשים בתורה, בנביאים ובכתובים.

1. ד' כתובים קובעים את הגבול הצפון-
ני בפרת (בראשית ט"ו — 18, דברים
א—7 יא—24 יהושע א—4).

"בברית בין הבתרים נאמר: "לזרעך...
מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר
פרת" — תחילה יש לדעת כי המקרא
נזהר להבדיל בין נחל לנהר. בשם נהר
יכנה רק את הנהרות הגדולים ביותר
שבארצות הסמוכות כגון פרת, חדקל,
גיחון, כבר ודומיהם, ואילו הירדן לא
זכה להקרא נהר אפילו פעם אחת, אלא
ירדן סתם או בצירוף "מי הירדן". הקב"
לה זו בפסוק מחייבת שנהר מצרים —
יהא גדול כמו נהר פרת לפחות. היונתן
תרגם גם פאן "נילוס מצרים" שהרי אין
להניח שהכתוב קורא נהר מצרים לנחל
אל עריש היבש, והרחוק מעיקרה של
מצרים ואשר השתייכותו למצרים אינה
טבעית אלא מדינית ומאוחרת בזמן.
ברור, איפוא, שהכוונה לנילוס שהוא
היאור אשר לפעמים מכונה "נהר" (וכן
בשמות 19: "על מימי מצרים על נהר"
תם יאוריהם ועל אגמיהם").
אם הכתוב קובע כאן את גבולות הארץ
עד לנילוס דווקא הרי לנו בזה בנין
אב לאותם הכתובים שאינם מפורשים
כמותו, שכן כל הכתובים האחרים הדנים
בגבולות הארץ א"א להם לשנות ממטבע
הטבוע בברית בין הבתרים ולצמצם את
הגבולות שלא כדיון. ע"כ ראיתו הרא-
שונה של בר דרומא.

ולדעתנו, מכאן דווקא יש להביא ראיה
חזקה לשיטתנו. אם התורה אמרה כב-

מרדכי בוטבול

בר דרומא בספרו (ע' 10) מביא עוד שתי ראיות לביסוס עמדתו שאין בין גבולות "אלה מסעי" לגבולות בריה בה"ב אלא שינוי השם בלבד. נביא את הראיות עם סתירתן בצידן.

בפרשת "אלה מסעי" אומר הכתוב: "כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען וגבולותיה". הוה אומר: גבולות כנען בשלמותם הם הם גבולות הארץ. גבולות כנען כבר נקבע בתולדות בני נח: "ויהי גבול הכנעני מצידן בואכה גררה עד עזה... בואכה סדומה ועמורה ואדמה וצבויים עד לשע" (בראשית י—19). לדעת בר דרומא לשע היא מעבר לפרת וגרר היא אי"שם בקרבת הנילוס, או בסמוך לים האדום, כלומר, גבול הכנעני כגבולות בריה בה"ב.

כנגדו יש לטעון: ראשית, לא יתכן שגבולות בה"ב יהיו חופפים לגבולות הכנעני שבבראשית שהרי בהבטחת ה' לאברהם נכללים עוד עמים בנוסף למשפחות הכנעני, וכפי שעוד נזכרה. שנית, בר דרומא מוכיח שלא יתכן כי "לשע" תהא ליד הירדן או יב"המלח כפי שסוברים כיום, כי אז התורה היתה צריכה לציין את הגבולות הטבעיים. הירדן או ים המלח, והנה קושיא זו תשאל גם לשיטתו אם לשע נמצאת ליד הפרת: מדוע אין התורה מזכירה את הפרת שהוא תחום טבעי וברור?

עוד י"ל בקשר לגרר שלא יתכן שתהא ליד הנילוס או בסמוך לים האדום, כי כתוב "מצידן" (אשר לכר"ע היא בחוף

2. עוד ד' פסוקים נוספים קובעים הגבול בפרת, אלא שאינם מפרשים בשמו, אך הנהר האמור בהם אינו אלא הפרת כי זה שמו "הנהר" מאז ומקדם (שמות כג — 31, ישעיה כז — 12, מיכה ז — 12, תהילים עב — 8).

3. ג' כתובים קובעים את הגבול הדרור מי בנהר מצרים ובשיחור היינו בנילוס (ברא' טו—18, יהושע יג—3, דבה"י א' יג—5).

לדידנו, שאין אנו מסכימים להנחתו של בר דרומא, לא רק שלא קשה מן הפסוקים הללו, אלא הם יכולים לשמש לנו מעין ראיה, מניחים אנו, שיש שני מיני גבולות: יש "גבולות ההבטחה" "מהפרת עד נהר מצרים" והם רחבים יותר אפי' מתחומה הרחב ביותר של ארץ כנען. הבטחות אלו חוזרות ונשנות פעמים רבות במקרא, ופסוקים אלו שהובאו יוכיחו, אבל יש גם גבולות המצוינים בפ' מסעי, אשר אותם צריכים היו לכבוש עולי מצרים. שם אין זכר כלל לא לפרת ולא לנילוס אע"פ שהם סימנים גיאוגרפיים בולטים. ועוד, אם רשימת גבולות "מסעי" אינה באה כי אם לפרט תחומים קודמים, מדוע נפקד מקורו של ים סוף? (נזכר רק בפרשת משפטים כג — 31: "ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים וממדבר עד הנהר וכו'"), הלוא פשוט הוא, שזהו תחום טבעי בולט ובר דרומא בעצמו כותב בע' 25 שאין להעלות על הדעת שהכתוב יפסח על גבולות טבעיים. צריך לומר שזו הבטחה לזמן מאוחר יותר.

מתגלים לעינינו). כך כתב המלבי"ם במדבר ל"ד 2—12: אשר נצטטו בהרח" בה מפאת חשיבותו לבעייתנו:

"זאת הארץ אשר תפול לכם בנח" לה": הנו מצאנו גבולים אחרים, רחבים יותר מהגבולים שחשב בה, שבטוף פ' עקב אומר כל מקום אשר תדרך... נהר פרת וכו' וכן ותחזית ספר יהושע הרי גבול צפון מגיע עד נהר פרת, רחוק הובה מגבול צפון הנוסמך פה עד וזר ההר, ובמשפטים (כג לא): ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלישתים וממדבר עד הנ"ה. ומוזכר שהגבולים הנאמרים פה הוגבלו רק לעת עתה שהיה מספרם מועט ולא יכלו לנחול יותר וזה אשר תפול לכם בנחלה ר"ל עחה, ובפ' עקב ומשפטים דבר על עת שיתרבו יותר ויצטרך ל' להוסיב את גבולם כמ"ש בפרשת משפטים עד אשר תפרה ונחלת את הארץ ושתי את גבולך וכו'. ר"ל העתיד בעת שתפרה, ופה ציין גבול נגב ממזרח למערב מקצה יזו המלח עד הים הגדול... וגבולות אלה באו גם בספר יחז" קאל (נוז) ולפי המפרשים הגבו" לות הנאמרים שם על לעתיד הם עצמם הגבולות דפה ולפי פירו" שם יתקצר גבול א', לעתיד. ואנכי בפירושי שם בארתי כי גבולות א"י יתרחבו לעתיד בכל הצדדים... ואז יתקיים מ"ש הש"ת לא"א: מנהר מצרים וכו'.

הצפוני של הארץ) — בואכה גררה עד עזה". כלומר שתחנת הגבול האחרונה הסופית היא עזה. משמע, שגרר היא לפני עזה או בכל אופן בסביבתה, אבל ודאי לא 300 או 400 ק"מ אחרי עזה לכיוון דרום מערב?! ועוד, קשה להניח שעיר בריתו של אבימלך, מלך פלשתים, היתה מרוחקת כ"כ מעריו המרכזיות אשדוד, עזה וכו' וגם ישבה בקצה המדבר ליד הנילוס, וכמורכן קשים סיפורי המקרא על ברית אבימלך עם יצחק, כאשר הוא בא אליו מגרר לבאר־שבע מהלך יותר מ־10 ימי הליכה.

ועוד מוכיח בר דרומא מרשימת הגבו" לות שביחזקאל (מז 13—20) ששורה לגבולות "מסעי", לפחות במערב ובצפון, שכן גם ביחזקאל כמו במסעי פותח גבול הצפון בים הגדול ונמשך עד לבוא חמת ומסתיים בחצר עינן; השמות הנוס" פים אשר ברשימה אין בהם משום סתירה. בפתח הרשימה אומר הכתוב מפורש: "זה גבול אשר התנחלו את הארץ... ונחלתם אותה איש באחיו אשר נשאתי את ידי לתת לאבותיכם" — הרי שגבולות יחזקאל היינו גבולות "אלה מסעי" הם הם הגבולות שהובטחו "לאבותיכם" בכרית בין הבתרים.

כנגדו י"ל שגבולות יחזקאל אמנם מתאי" מים לאלה שב"מסעי", אך גבולות "מסעי" נשארים מצומצמים כשהיו. יחזקאל מנ" בא לעתיד־לבוא אך לא על הגבולות המורחבים הסופיים כוונתו. ומסתבר, שביאתם הסופית של ישראל לארץ תהיה כביאתם הראשונה של עולי מצרים, כלומר, בשלבים (כפי שבע"ה הדברים

מרדכי בוטבול

שארץ שער שזניא בדרומה של א"י הדרומי לדרום הארץ. שער ועמון ומר אב עד המדבר שהלכו שם ישראל. וימ" שך מחצון תמר עד מי מריבת קדש ומשם ימשך לנחל מצרים אל הים הגדול הכל לדרום מגבול הראשון, ועז"א "ואת כל תימנה נגבה", רצה לומר שיתרחב הכל לצד דרום.

ומכאן אנו למדים שאמנם גבולות יחז"ל קאל הם הם גבולות מסעי אשר הם יותר מצומצמים מגבולות ההבטחה, אך אח"כ תהיה התרחבות כללית מכל צד.

ועפ"ו מסכם בר דרומא (עמ' 10):

"ברור, איפוא, בתכלית כ" גבולות "אלה מסעי" א"א להם בשום פנים שיהיו מצומצמים מאותם הגבולות הגיאוגרפיים הטבעיים האמורים בתורה ושנויים בנביאים ומשול" שים בכתובים; אי אפשר מטעמים דתיים ופסיכולוגיים להיות סתירה גלויה לבריתות ושבועות מבלי נתינת טעם במקרא גופו, ומבלי שחז"ל ירגישו בה כל עיקר".

ראשית, אין הדבר נכון שהמקרא לא נתן טעם. כבר הבאנו את הפסוקים (משפטים כג, 29—30) של "מעט מעט... עד אשר תפרה ונחלת את הארץ וכו'". בהסברם הרחב ע"י המלבי"ם. ושנית, חז"ל הרגישו בסתירה הגלויה, בעיקר בקשר למספר העמים שעם ישראל צריך לרשת, וכפי שיתבאר להלן בהרחבה.

ובכל הדרשה הזאת דייק וכפל מילת "לכם" "והיה לכם פאת נגב" "ונטב לכם הגבול" וכן בכל מאמר עד שטיים "זאת תהיה לכם הארץ" לרמוז שהוא רק לפי שעה כי יתרחב הגבול בכל פעם כמו שהיה בימי דוד ושלמה ובימי הורדוס שאז התפשט מלכותם עד נהר פרת וכ"ש לעתיד לבוא...

וכן בפירוש המלבי"ם על יחזקאל מז 15: "וזה גבול הארץ" לדעת המפרשים הוא עצמו הגבול שזכר בפרשת "מסעי", ולדעתם יתנחלו לעתיד לפי הגבולות הקדומים. וא"כ מה חדש יחזקאל זיל קרי בי רב הוא? וגם לדעתם לא ינחל לעתיד רק בארץ כנען לא בעבר הירדן המזרחי, כמ"ש רש"י ז"ל בפסוק י"ח, וזה יסתור נבואות נביאים אחרים שהבטיחו לנו שגבול הארץ יתרחב לע" תיד? וזכריה ניבא שתתפשט עד דמ" שק...? ועוד שיתבאר שמירושלים לצד דרום ינחלו ה' שבטים ברוחב חמש רצועות, כ"א יחזיק עה מיל, ואיך יצויר זה אם ים בדרומה של א"י ואיך יהיה מנגב ירושלים נחלה לחמשה שבטים תחת שבזמן הקודם נחל שם יהודה לבו חלקו על אדמת הקדש, ובהכרח שגבול א"י תתפשט הלאה גם בדרום?

וכן, לדעתי, יהיה שינוי גדול בנחלת הארץ לעתיד ממה שהיה בעבר שגבול א"י יתפשט ויתרחב מכל צד... "ופאת נגב תימנה" — הנה בפאת נגב כבר ניבא עובדיה וירשו הנגב את הר עשו,

העמים שירש ישראל

של לוט כשאמר אברהם על שרה — אחותי היא (רש"י דברים ב, ה). חלק אחר ניתן לעשו, והשאר, ארץ עוג אשר ממזרח לירדן וחלק אחר ממערב לירדן, שהוא החוי, ניתנו לישראל.

שאר שלוש האומות: קיני, קניזי וקד"מוני לא נחלו ישראל מיד, אבל עתידים הם להיות ירושה לישראל לעתיד לבוא. חז"ל דורשים על הפסוק (דברים יט ח) "ואם ירחיב ה' את גבולך כאשר דבר לך" — שהוא קיני, קניזי וקדמוני (הובא ברש"י שם), ונחלקו תנאים היכן היה מקומם של אומות אלה, בזמן שנכרתה ברית בה"ב, כי במשך הזמן נעלמו ולא נודע מקומם. לדעת ר"י בבבלי (ב"ב נו) הם ארצות עמון ומואב ועליהם ניבא ישעיה "אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם". רש"י על התורה (לשיטתו) נוקט כדעת ר"י זו (בראשית טו, ט) אולם הרמב"ן, שפירש אדום עמון ומואב נחלו בארץ רפאים, הולך כשיטת אחד התנאים החולקים על ר"י וקובע את מקומם של הקיני והקניזי והקדמוני בארצות אחרות. בירושלים נתחלפה דעת ר"י ברבי: וכך כתוב בירושלמי שביעית לו: "רבי חלבו בשם רבי יוחנן כך עלה בדעתו של מקום להנחיל להם לישראל ארץ עשרת עממים — את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני — ולא נתן להם אלא ז' וכו' ואיזה הם השלשה שלא נתן להם? רבי אומר ערביה, שלמיה, ונוטיה; רשב"י: דרמוסקוס ואסייא ואספמיא; ר"א בן יעקב: אסיא ותרקי וקרטיגנה; רבנן

בברית בה"ב, אשר כרת ה' עם אברהם אבינו נאמר: "ביום ההוא כרת ה' ברית עם אברהם לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני, ואת החיתי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הגרגשי ואת היבוסי" (בראשית טו).

ואמרו חז"ל שמעשר אומות המפורטים כאן, לא נתנו לישראל לאלתר אלא שבע (ב"ר, והובא ברש"י שם). מתוך שבעה עמים אלה ששה מופיעים בהבטחת ה' לישראל (שמות ג, שם כ"ג ודברים ז) והם: החיתי, הפריזי, האמורי, הכנעני, הגרגשי והיבוסי, ובמקום השביעי עי שהוא הרפאים נזכר החוי. רש"י מפרש "שהרפאים" שבברית בה"ב הם ארץ עוג. והוא מה שאמור בדברים ג: "ההוא יקרא ארץ רפאים". מכאן שהחוי שנזכר בין 7 העממים שניתנו לישראל הוא הסתעפות חדשה ולא אחד מששת העממים (ארץ חמדה ע' פ"ט). הרמב"ן מאידך, הביא דרשת חז"ל שהחוי הנזכר אצל ישראל הם הרפאים שנזכרו בהבטחת ה' לאברהם אבינו, והם בניו של חוי הבן הששי לכנען ואף הרפאים שעמון ומואב ירשום, הם מזרע החוי, שנתפשט ורבה ביותר. וכן החוים שירשום בני עשו (דברים ב, יב) וכן העוים "היושבים בחצרים עד עזה" (שם כג) כולם מאותו גזע הם.

אדמת הרפאים, שניתנה לאברהם, נתחלקה לפי זה בין כמה עמים, עמון ומואב בני לוט זכו בחלקם, בשכר שתיתקו

מרדכי בוטבול

יוצא, שבעצם השתייך הכל לישראל אלא שהיה מספרם מועט עדיין באותה שעה, ולא היו יכולים להתפשט בכל הארץ, ולא היתה עליהם חובת הכיבוש אלא לפי מידת אפשרות ההתפשטות.

יש להביא ראיה ברורה שאין נהר פרת הגבול של הארץ לעולי מצרים, מזה שחז"ל החשיבו את כיבוש סוריא ע"י דוד ככיבוש יחיד, כי היה מחוץ לגבולות א"י והפרת היה הגבול הצפוני של סוריא. למסקנה: גבולות מסעי נקב"עו כמסגרת הראשונה של הארץ אותה חייבים לכבוש בשלב ראשון ורק אחרי שכובשים את כל הארץ התחומה לפי גבולות מסעי אפשר לכבוש עוד.

וכן אמר חז"ל (סוטה מד:): מלחמת יהושע לכבוש הכל חובה; מלחמת דוד להרוחה וא"כ פנו וסעו לכם וכו' זוהי הרחבת גבולין לעתיד לבוא. בעל העמק דבר (פרק לד) כותב: "ונראה שבא המקרא ללמדנו הגבולות האלה הוא דווקא בביאה זו אבל כאשר יבואו בשניה ובשלישית שלא תהיה א"י נקראת ארץ כנען, יהיו הגבולין בענין אחר.

לאחר שהוכחנו מפסוקים ומדברי רבותי"נו שגבולות "אלה מסעי" אינם גבולות ההבטחה, נדמה, שהראיה שהביא בר דרומא לשיטתו היא בעצם סעד לשיטתנו כי כל הנאמר בה הוא נכון, מחוץ להנחה שכל מקום שנאמר "נחל מצ"רים" הוא הנלוס, משום ש"נהר מצרים" המוזכר בברית בה"ב הוא דווקא דבר שיצא מכלל ולא ללמד על הכלל כולו יצא, אלא רק על עצמו.

אמרי: אדום ומואב וראשית בני עמון וכו' קיני הוא מעשו, קיני וקדמוני הוא מעמון ומואב, אבל לימות המשיח יחזרו ויהיו לישראל כדי לקיים מאמרו של הקב"ה, אבל עכשיו שבעה נתן להם "שבעה גויים רבים ועצומים ממך". עכ"פ נמצאנו למדים, שארצות מואב ואדום ג"כ עתידות ליפול בנחלה לישראל שאף הן כלולות בברית בה"ב, אע"פ שעבר הירדן המזרחי לא נכלל כלל בגבולות מסעי, גוסף על כך כאשר חז"ל דנים על הקיני והקניזי והקדמוני אין בכונתם לאתר את מקומם של עמים אלו במה שיש בזה לצורך גבולות הארץ באשר ארצנו צריכה להכיל שטחי עמים האלה. בסופו של דבר חלוקה כזו של גבולות מחלק כנראה גם בעל הכפתור ופרה (ע' רמז), והלך בעקבותיו בעל תבור אות הארץ אשר יסד שיטה שלמה, כדי להוכיח שגבולות "מסעי" מצומצמים יותר מגבולות ההבטחה. וכן כתב הרמ"ב"ן על התורה (במד' כא) כאשר הוא דן בענין שליחת המלאכים לסיחון, שאע"פ שארץ סיחון היא בכלל ז' העמ"מים, שניתנו לישראל, לא היה בדעת משה רבנו לכבשה שהיה חפץ שיהי' כיבוש מעבר לירדן והלאה שיהיה מוש"בם יחד, ושהיא הארץ הטובה אשר היא זבת חלב ודבש. הלא תראה שאם לא בקשוהו ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם שם אדם אלא שתהיה לחרבה.

וכך שנוי בסיפרי: "לתת לך" — פרט לעבר הירדן. ועוד אמרו רבותינו שאין עבר הירדן ראיה לבית המקדש וכו'.

הוכחתו השניה של בר דרומה

בר דרומה מביא שנים כתובים לאישור הנחה זו: ישעיהו בדברו בצור אומר: (כג—3) "ובמים רבים זרע שיחור קציר יאור תבואתה", היינו שיחור שם גרדף ליאור. וכן ירמיהו (ב—18) בהזהירו מפני בקשת עזרה ממצרים ומאשור אוֹר מר: "ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר". הוזהר אומר השיחור הוא נהר המסמל את מצרים, כמוהו "כנהר" המסמל את אשור, בימינו אין ספק בדבר זהותו של השיחור ומחי הוראת שמו, כבר הוכיח החכם גרדינר כי שיחור ובמצרית: שיחור הוא שם הסעיף הפילוספי של הנילוס ופירושו — מימיו של חור. שהוא אלוהי המזרח אשר למצרים לפנים, עכ"ל של בר דרומה.

ברשימת הארץ הנשארת (יהושע י"ג 2—6) שעדיין חובת הכיבוש עליה נאמר: "זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלישתים הגשורי מן השיחור אשר עני פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב סרני פלשתים: העתזי... אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפילה לישראל בנחלה כאשר צויתיד". "לכנעני תחשב" כלומר חובת הכיבוש עליה, שכל הגלילות האלה של הפלשתים והגשורי והעמים עד השיחור על א"י ימנו, וכלשונו של רש"י שם: "לכנעני תחשב — מארץ הכנעני שנתתי לאברהם היא" והשיחור על כרחנו נחל מצרים הוא שכן אין כיהושע זהיר לבלתי סור מדברי משה רבו בתכנם ובסגנונם.

סתירת ההוכחה השנייה

המוזכרים ב"אלה מסעי" וע"כ גם אינו מוזכר שם, אלא זהו הגבול אליו יש לשאוף. וכן מצוין הוא בפסוק כגבול, שעדיין לא הגיעו אליו בימי יהושע. אלא שקשה לפי זה, כי ביהושע פרק ג' מצוה ה' את יהושע לחלק את הארץ בנחלה, וחלוקה זו כללה גם אזורי-ג' שלא נכבשו עדיין בימיו — כלומר גם כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי, מן השיחור אשר על פני מצרים, ועד גבול עקרון צפונה יחשב וכו' ובפרק טו שם: "זיהי הגורל למטה בני יהודה... ועבר עצמונה ויצא נחל מצרים וכו' והגבול מתאים בדיוק לגבול הדרומי אשר במס-

בענין שיחור מצרים נחלקו הדעות. בתוך המחנה הסובר ש"נחל מצרים הוא ואדי אל עריש יש סוברים ששיחור מצרים הוא נחל מצרים. וכן כותב בעל "אדמת-הקודש" ש"עריש" בערבית זה שיחור בלשון עברית בחילוף אות ה' לע' ובשינוי מקום האותיות, לפי וראי שאין ראיה לדברי בר דרומה אך מתקבלת יותר על הדעת השיטת האומרת ששיחור מצרים הוא באמת שמה של השלוחה המזרחית של הנילוס כדברי החכם גרדינר, אך אין זאת אומרת שכל הארץ עד לשם, נכנסת בגדר חובת כיבוש הראשונה כמו שאר החלקים

טים שדוד פשט עליהם בשעת ישיבתו אצל אכיש מלך גת (שמ"א כו, 8) ככתוב שם: "כי הגה יושבת הארץ אשר מעולם בואך שורת ועד ארץ מצרים" כלומר שמושב הגשורי עד ארץ מצרים ובהיות שבט זה מדברי לא היה בעל ערים קבועות. ע"כ לא נמנו עריו כלל, אבל נשאר תמיד שיחור מצרים כשגבול עם מצרים אשר שאפו להגיע עדיו.

ע"י וכן במנין ערי נחלת מטה יהודה נאמר (פס' 47): "אשדוד בנותיה וחצ" ריה עזה בנתיה ותצריה עד נחל מצרים והוא הים הגדול וגבול", נראה מכל זה כאילו נחל מצרים הוא שיחור מצרים? כדי לענות על זאת משער אני שמנחל מצרים ועד שיחור מצרים, כלומר של"ח תת הנילוס, שלט שבט נוודים מדבריים בשם הגשורי. שבט זה נמנה עם השב-

סתירת הוכחתו השלישית

של הארץ עד קצה הדרומה. עכ"ל. וע"ז י"ל, שודאי אין אנו מכחישים שבתקופת תור הזהב של האומה התקרבו נו לגבולות ההבטחה, אך מכאן ועד הבאת ראיה שנחל מצרים הוא הנילוס הדרך רחוקה, כי הכתוב מספר לנו עובד דות כהווייתן, שכדי להעלות את הארון מקרית יערים דוד הקהיל את כל ישראל אל אפילו משיחור מצרים, ואלו בחנוכת הבית בימי שלמה היו עמו כל ישראל עד נחל מצרים ומאחרי נחל מצרים לא באו. אך אין זאת אומרת, שהגביל נסב עד לשם.

ראייה זו של בר דרומא מתבססת על הישוב וע"כ רב ערכה ביותר. נאמר בדברי הימים: "ויקהל דוד את כל ישראל אל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת להביא את ארון האלוקים מקרית יערים" (יג, 5).

ובחנוכת הבית, שעשה שלמה לאחר 40 שנה בערך, נאמר: "ויעש שלמה את החג בעת ההיא שבעת ימים וכל ישראל עמו קהל גדול מאד מלבוא חמת ועד נחל מצרים" (דבה"י ז, 8). ברור, כי שני הכתובים הללו לדבר אחד נתכוונו: להגדיר את הישוב היהודי מקצה צפונה

דחית ג' ראיות שבעקיפין של בר דרומה

שארץ הנגב מגעת עד "שור אשר על פני מצרים" ועד ארץ מצרים, ושוב הינה אחת התעלות של הנילוס, כדעת פרופ' טורסיני, או אולי הים הסרבונני. בין כך וכך הגיע גבול הנגב עד מצרים — היינו עד הנילוס, כי את המדבר אין לכנות בשם מצרים, הגבול המזרחי של מצרים העקרית היה בפילוסיום

א. בפרשת המרגלים נאמר: "עמלק יושב בארץ הנגב", ובמקום אחר נאמר: "ויך שאול את עמלק מחוילה באכה שור אשר על פני מצרים" (שמו"א ט, 7), ועוד כתוב: "ויעל דוד ואגשיו ויפשטו אל הגשורי והגרזי והעמלקי כי הגה יושבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים" (שמו"א כו, 8). הרי

במזרח את כל החלקים בערך אשר בין המפרץ הערבי ובין הנילוס. עד כאן הוכחתו השנייה.

כל זה אמנם נכון, אך מהא אין שום ראיה ובפרט לאחר פריכת הראיות הראשונות. כי הנילוס הוא גבול טבעי ברור ולכן גם אנו מודים, ע"כ גבולות ההבטחה מגיעים עד הנילוס. ונ"ל לא לקח יותר רחוק מנחל מצרים = ואדי אל עריש, משום שעד שם הגיע ברוב הזמנים הישוב הקבוע, והשטח מהואדי ועד הנילוס, יתכן שהיווה מעין "שטח מפורז" כמעט בלי שום חשיבות כלכלית מפאת מדבריותו, וראייה ממשית אין כאן.

ג. בישיעיהו כתוב (כו, 12—13):
 "והיה ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלוקטו אחד אחד, בני ישראל, והיה ביום ההוא יתקע, בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשר והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים". מלבד הקבלה זו שבין "שבולת הנהר" (והנהר הרי הוא הפרת) לעומת "נחל מצרים", המעי" דה "נחל מצרים" נהר הוא, כעין הפרת, ולא ואדי כל שהוא ואפילו הוא גדול כואדי אל עריש, כי דבר אשר לא יתכן הוא, כאמור לעיל, — הרי גם מבחינת התוכן, על כרחנו אין נחל מצרים אלא הנילוס, הוא ולא אחר. שכן בקיבוץ הגלויות שבאשור ובמצרים הכ" תוב מדבר, וכשם ש"הנהר" סמל הוא לאשור, כן "נחל מצרים" סמל למצרים כולה, ועתה היעלה על דעת מי שהוא לעשות את ואדי אל-עריש סמל למצ-

ובנטרה, ואילו הארץ אשר מחוצה להן היתה "ארץ השסו" אם כי המצרים סל-לו בה דרכים ובנו בירניות, אף חפרו בארות מים, שכן כל זה לא נעשה אלא באזור צר ולצורך הצבא בלבד. עכ"ל של בר דרומא.

ונראה לאמר שהשטח מאל עריש ועד נהר מצרים הוא ודאי בתחום ארץ ישראל, המובטחת ותהיה ממש שלנו בזמן יותר מאוחר, אך בינתיים, השערתי היא שחלק זה היה מין שטח הפקר ומעבר בין יבשות אפריקא ואסיא. ע"כ העמלקי, הגשורי והגרזי, שהיו שבטים נודדים למחצה ולרביע, הסתובבו במדבריות אלו. כמובן, כל זמן שלא היתה שלטת איזו מעצמה אחת בכל המזרח התיכון. ע"כ נסכים שגבול הנגב הוא עד מצרים — היינו עד הנילוס, אך אין זה אומר שנחל מצרים הוא הנילוס.

ב. על זמנו של נבוכדנצר נאמר "ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת, כל אשר היתה למלך מצרים". כלומר, כל אותם החבלים שאינם מארץ מצרים העקרית כגון הנגב ודומהו, לקח נבוכדנצר. אך הגבול בין מצרים העקרת לבין החבלים הנספחים הוא הנילוס, כלומר, הסעיף המזרחי של הנילוס, ונחל מצרים האמור מסעיפי הנילוס הוא.

וכדאי להביא כאן מדברי סטרכו על מצרים "והנה הקדמונים שבמחברים קראו בשם מצרים רק לאותו חלק של הארץ שהיה מיושב ושותה ממי הנילוס, החל מאזור סונה ועד היס, אולם אלה שבאו אחריהם עד ימינו, אלה הוסיפו

מרדכי בוטבול

תוב מרמזו בזה על הגאולה השניה שתהא דומה בצורתה ובמהותה לגאולה הראשונה. מכאן, שקטעי הנהר המתפלגים והמסתעפים נקראים סעיפי נחלים, ומכאן, שגם שבעת הסעיפים של הנילוס לוס קרויים נחלים אף הם.

תשובה זו דחוקה מאד, כי "כאשר ה' יניף ידו על הנהר ויכהו לשבעה נחלים", הפשט הוא כדי ליבשו כדי שיוכרו לו גאולים לעברו בנעלים כלומר בחרבה (כן פרש"י ורד"ק). וא"כ מה שהסיר עיף נקרא נחל זה לא בגלל היותו סעיף אלא בגלל היותו חרב ויבש בדיוק כפי המשמעות האמיתית של המונח "נחל", וא"כ הדרא קושיא לדוכתיה! אם זה הנילוס מדוע יקרא נחל מצרים? ואם הדברים כן, ודאי שאין להביא ראייה מהדרשנות המזורה של שבעת סעיפי הנילוס.

והנה החוקרים הסתמכו אף על תרגום השבעים ועל הפסוק בישעיה (כו 12) תרגמו הם את נחל מצרים "רינוקורורה" ומתוך דברי סטרבו משמע שרינוקורורה היא אל עריש ע"כ נחל מצרים הוא ואדי אל עריש.

וכמו"כ יש לשים לב לפסוקים הדנים בנחלת מטה יהודה (ביהושע טו 47): "אשדוד בנותיה וחצריה, עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים". כידוע, המרחק מעזה לשלוחת הנילוס מגיע ל-250 ק"מ בערך, ואיך אפשר לומר שבנותיה וחצריה של עזה מגיעים למרחק עצום כזה? בעת שהמפרשים מסבירים ש"בנו"

רים, את הואדי הזה הטובע תוך שממת המדבר, סמל למצרים הפוריה הרובצת בין נהרותיה, למצרים שהכתוב המשיך לה כגן ה' ? זה לא יתכן בשום פנים! וביחוד לאחר שהוא רחוק מארץ הנילוס מרחק רב, והמדבר מפסיק בנייהם. אלא נחל מצרים הוא הנילוס. עד כאן הוכחתו השלישית.

כנגד זה יש לטעון, שאין שום הכרח להנחה ש"הנהר" הוא סמל לאשור ושע"כ גם נחל מצרים מוכרח להיות סמל למצרים. הכתובים מדברים על מציאות גיאוגרפית שה' יחבוט משבור לת הנהר עד נחל מצרים, ואין להסיק מסקנות מהקבלת שני הציונים הללו. זאת ועוד, תמוה מאד מה טעם קרא הכתוב לסעיפו של הנילוס — שאף הוא נהר — בשם נחל, שעפ"ר אין הוא מושך מים והוראתו האטימולוגית איננה ביסודה אלא מקום חלול בקרקע, מין ערוץ, מה שאנו קוראים בשם ואדי, ואשר למעשה מתאים מאד לוואדי אל עריש?

ע"ז מתרץ בר דרומא שלפרקים יש לנחל גם הוראה נוספת, הוראת סעיף וחלק של הנהר הראשי, שכן במקום האחר בו מדובר על קיבוץ הגליות מאשור וממצרים אומר הכתוב: "והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר רוחו והכהו לשבר עת נחלים והרריך בנעלים" (ישעיה יא 15).

ולמה דוקא שבעה נחלים? כדי לדמות לנילוס שהסתעף לשבעה סעיפים, והכ-

הם. ואף אם היה גדול בתורה — ואין איש מפקפק בזה — הרי רש"י אף הוא היה גדול, כמוהו כרס"ג, ומכמה בחינות אף עלה עליו, שכן צמצם את עצמו, וקפל את כל סגולות נפשו וכל כשרונותיו, אך ורק בעסקי התורה, ודו"קא הוא — רש"י — שבדאי ראה את דבריו של הגאון כשם שראה את דבריו האחרים חולק עליו לגמרי והולך בעקבות התרגום וקובע את נחל מצרים בשיחור, הוא הנילוס. דרך אגב — בדברי רש"י הדנים בשאלות א"י לא תמצא כל שגיאה... לעומת זה בגיאור גרפיה של רס"ג טעויות ושבושים רבים שאין כאן המקום לעמוד עליהם. עכ"ל. דברים אלה מחייבים תשובה.

תיה" זה הכפרים שסביב העיר הגדולה, וחצריה זה ערים פרוזות אשר סביב לעיר הגדולה (ע"פ רש"י ורד"ק)? אלא ודאי שנחל מצרים הינו ואדי אל עריש המרוחק כ-55 ק"מ בערך מעזה. וכעת נעבור שוב לביורו שיטות הראשונים:

ברדרומא בספרו (ע' 93—99) תמה על רס"ג שהסיח דעתו מן התרגומים הא"י וגם מן "הכתובים המפורשים" במקרא, ותרגם שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש. והוא כותב: "כדאי היה לברר מהיכן שאב רס"ג את ידיעותיו הגיאוגרפיות, ועל סמך מה אמר מה שאמר. הוא הלך כנראה אחר הגיאוגרפים הערביים, והללו לא הרבו לדייק בדבריו

שיטת רס"ג והכפתור ופרח

היאור". ומסתבר, שכונתו בדבריו ב"אלה מסעי" לומר שאינו היאור אלא ואדי אל עריש. כי אם התכוון לשלוחת הי"אור היה כותב שיחור כשם שהוא כותב בנהר מצרים. ומה שאינו כותב בפירוש את השם הערבי "ואדי אל עריש" כנראה, בגלל שלא היה לגמרי מוכר לו, וסמך על רס"ג.

גדול הפוסקים בנוגע לידיעת א"י ולהלכות א"י הוא רבי אשתורי הפרחי. אשר ישב לפני 640 שנה בבית שאן, ועבר בארץ וחקרה לאורכה ולרוחבה שבע שנים. בספרו כפתור ופרח בפרק י"א הוא כותב:

רס"ג שהוא עצמו ממצרים וישב גם בא"י לפני עלותו על כסא הרבנות בבגדאד, בודאי לא היה זקוק לקחת את תורתו מספרי הערבים, יתכן מאד, שזיהוי נחל מצרים היה מסורת בידי מאבותיו במצרים. באשר להעמדת רס"ג כנגד רש"י הרי שמלבד שלא רצוי להשוות גדולים "אם הראשונים כמלאכים כים אנחנו כב"א וכי", הרי שבנושא זה של זיהוי גבולות השייכת למחקר הגיאוגרפי, המדעים שעסק בהם רס"ג אינם גורעים מידיעותיו אלא להיפך משכללים אותן.

בעקבות רס"ג מדגיש הראב"ע באלה מסעי "נחלה מצרים" — ואיננו היאור. ואילו על הכתוב בבראשית הוא אומר: "מנהר מצרים — הוא שיחור, ולא

"הרי שנחל מצרים הוא מקצוע דרומית לא", וזה הנחל הוא

מרדכי בוטבול

סוכות וכו' ודע כי ההרים למזרח סמוכין לים כאלף אמה בסמוך ההוא, ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמפטיק בין ארץ כנען שקוראים לה "בלד אלשאם" ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל".

בכל אופן שקולים שני אלה הגדולים בידיעת א"י כנגד חכמי צרפת פרוכיני ציה וליטא.

השיחור, וכן פרש"י ז"ל, ואיננו היאור (!), וכן כתוב בדה"א (יג, ה): "ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת", וכן תרגם רס"ג בתפסיר, ובלכתך מעזה למצרים תמצאהו לכמו שלושה ימים או פחות מזה, תחתוך אותו סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת, וכן קורין לו העם היום ואדי אל עריש, כלומר נחל

ש י ט ת ר ש י

קשים. וכשבאנו להעזר בהסבריהם של המזרחי ולבוש האורה על רש"י, נמצאנו מבינים עוד פחות. כל המעיין במפות שהם ציירו להבהרת דברי רש"י, מבחין מיד שרחוקות הן מהמציאות הגיאוגרפית כפי שהיא ידועה לנו כיום, ולא לחינם כתב הרדב"ז על הרא"ם: "שאינ לתפוס עליו שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה".

כשנדייק נראה שרש"י בפרשת "מסעי" אינו מסביר בפירושו מהו נחל מצרים, אלא רק אומר: "נחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים.. שנא: מן השיחור אשר על פני מצרים". ואינו אומר מפורשות שזה הנילוס. רק בספר יהושע, בהמשך לדבריו ששיחור הוא הנילוס הוא כותב: "ולמדנו מכאן שלא כבש יהושע בחייו כל מיצר הדרור מי אלא ממדבר צין הוא ההר החלק העולה שעירת עד הנילוס הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה" (פרק י' 41).

בעל הכו"פ שהבאנו לעיל כרך יחד את דברי רס"ג ורש"י ולא הרגיש כלל שהם סותרים זה את זה? והנה זה פלא שאף הרדב"ז בתשובותיו (תשובה רו) כותב: "תדע, שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס, אלא נחל מצרים, משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד".

וכבר עמד ע"ז ר' אליהו אב"ד דקאהירא בספרו "אבן ספיר" וכותב: "וכמה תמור הין דברי הרדב"ז שבפירושו כתב רש"י ז"ל בפ' "מסעי" והביא פסוק מיהושע יג, שנחל מצרים הוא נהר נילוס, וכן כתב בכמה מקומות. ואיך נוכל לומר על רש"י שלא כתב שנהר נילוס הוא נחל מצרים?"

אפשר אולי לומר שמכיון שרש"י ישב רחוק מארץ ישראל היו ידיעותיו בגיאור גרפיה של המזרח התיכון לא מדויקות במיוחד, מה עוד שגם המפות שהיו בימיו לא היו מהימנות די הצורך. אולם מלבד זאת דברי רש"י בפ' "מסעי" מאד

הרבה יותר קרובים לעזה, וזה מתאים יותר לוואדי אל עריש אלא שהשם הערבי לא היה מוכר לו כל עיקר.

ומסתבר, שבגלל סיבות אלה שמנית, יחסו הכ"פ והרדב"ז את דעת רס"ג לדעת רש"י.

ושתי תמיהות על דבריו: א. היתכן שיהושע לא כבש את המיצר הדרומי, אבל כן כבש ממדבר צין ועד הנילוס? ב. איך אפשר לומר שהנילוס הוא תחום עזה בזמן שהוא רחוק ממנה מהלך ח' ימים? נראה, שרש"י תיאר לעצמו את הנילוס או את אחת משלוחותיו

מידת מהימנותו של תרגום יוב"ע לתורה

לויקרא כו יב המכניס "מימרי" במקום שלא יתכן ובניגוד לאונקלוס המתרגם "ואהוי לכין". באונקלוס נמצא אותו שיבוש בפסוקי בראשית כה, כא, ואינו ביב"ע וברור שהוא מאוחר כי בדפוס סביונטה (מלפני 420 שנה) אינו, וגם ביב"ע שלפנינו אינו. בענין "מימרא" טעו המונים והוא ידוע להם בשם היווני "לוגוס", והלוגוס הפך לבשר ודם וכו'. ולעינינו חשוב שידי משבשים פגעו בנוסח יב"ע שלפנינו (עמ' א, י, ברור).

פרשת הגבולות במדבר (לד) ביב"ע כולה דרשנות מורה, וכל המעיין באטר לם הים התיכון יכיר מיד את תלישותו מהמציאות הגיאוגרפית. איך יתכן שת"חום עולי מצרים, הארץ שעל יהושע לחלקה לתשעת השבטים וחצי השבט משתרע עד "ימא רבא אוקינוס ותחומיה הינון מי בראשית עם מיא קדמאין... עם כל האיים והמדינות שכנגד א"י, ואפי' הספינות שבים בתחום א"י הן? נראה בעליל שהתרגום הוציא מסקנות מופרזות מדעת התנא ר' יהודא שכל כנגד א"י הריהו כא"י והכוונה לנסים (איים) שבים.

כבר נאמר שהמטיל ספק ביב"ע כמחבר התרגום הארמי הדרשני לתורה ועל נוסחאותיו השונות שבתרגום ירושלמי עדיין אינו מין בשל כך ב"שם הגדול לים" לחיד"א בערך "תרגום יונתן" כתב שהמהרש"א מיחס ליב"ע רק התרגום לנביאים ולא לתורה. אמנם החיד"א בעצמו מתלבט בקביעה זו. אבל גם מדבריו הארוכים נלמד שתרגום יב"ע לירושלמי ותרגום הירושלמי לא נודעו לחכמי התורה עד אחרי תקופת הגאונים. כמורכן תרגומים אלו מעוררים תמיהות שונות. כגון על הכתוב "ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים" תירגם יונתן "ונסיב (ישמעאל) אתתא ית עדישא ותרכה ונסיבת ליה אמה ית פטימא איתתא מארעא דמצרים". האם מקרה הוא שגם שתיים מנשי מוחמד נקראו כך: אחת עדישא ואחת פטימא. וכמורכן הכרך קונסטנטינופול (קושטא) שנוסד יותר מ-300 שנים לאחר חורבן הבית, נמצא כתוב בתרגום לבמדבר כד, 30 — "ויצטרפון בלגיונין דיפקון מן קונסטנטינופול" (ע"פ צונץ שם ע' 77).

פלא שחכמינו לא פסלו את התרגום

מרדכי בוטבול

וכמו־כן מצאנו שהמתרגמים לא נחשבו לגדולי תורה בעיני חז"ל, כי בירושלמי למגילה נאמר: אילין דמתרגמין... לא עבדין טבאות". שר' יוסי ברבי בון מצא פגם במתרגמים העושים את מדותיו של הקב"ה רחמים. ראוי לציין שלא באנו להטיל ספק בתרגומים הא"י המקובלים אלא להעיר שנפלו בהם שיבושים. ולא תמיד אפשר לקבל דבריהם כתורה מסיני.

כן מצאנו שרש"י כותב על הפסוק ביחזקאל מז—יט "נחלה אל הים הג' דול. ומשם הלך הגבול עד נחל מצרים הנופל בים הגדול... ונחלה האמור כאן כמו לנחלה. ומצאתי מתורגם אחסנא (מלשון נחלת אבות)... הייתי אומר שיבוש הוא ולא תרגם יונתן כן כי אם קוראים טועים".

תשובת הרדב"ז במלואה

על ד' מאות פרסה, ועוד שאין קורא הכתוב לנילוס נחל מצרים, אלא יאור או פישון. אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנק' רא היום ואדי אל עריש, ואני עברתי בו, והוא מלא על גדותיו. ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל, ונקרא נחל איתג, והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול א"י, וכן אומרים עד היום העובדי כוכבים כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא "בלד איל שאמיה", וממצרים ועד הנחל הנזכר יש מהלך ח' ימים, ומשם ועד עזה מהלך שני ימים, ולכן אל לנו לתלות טעות הזה ברש"י".

וכה דברי הרדב"ז בתשובה (ח"ה סי' ב' אלפים רו):

"תשובה: הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה, ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה, וכבר ראיתי א' מגדור לי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה דר בא"י, כיון דמצרים מצד נילוס לצד מזרח א"י, ובשעת פטירתו ציוונו להעלות עצמותיו לירושלים, כנראה שחזר בו. ובלי ספק שהוא טעות מפורסם, שהרי נילוס סמוך למצרים שיצאו משם ישראל, כאשר הוא מפורסם בכתובים, ואם הוא גבול א"י איך אסור לשכון שם ד' מאות פרסה

שיטת בעל "אבן ספיר": הרמב"ם בשיטת רש"י

הגאון רבי שהיה אומר שכל מי שדר במצרים כדר בא"י והא דאי שגם הג' און הנה נמשך אחרי ס' התרגום יב"ע ורש"י ורא"ם והרד"ק שמנחר נילוס

כנגד דברי הרדב"ז, הנה דבריו של רבי אליהו ז"ל מי שהיה רב ואב"ד דקהירא (ב"אבן ספיר", חקור דין דף לג—לד): "וכן ראיתי בתשו' הרדב"ז שהביא משם

מעבר זה של קהירא עד עזה הוא תחום א"י הכתוב בפ' מסעי.

ומה שהוכיח הרדב"ו מצוואתו שיוליכו עצמותיו לירושלים שחזר בו, אין ראייה שחזר בו, שגם אם זאת העיר אלקאהר היא מתחומי א"י, אין לה קדושה כא"י, וכ"ש, כירושלים, שאפי' בירושלים לא כל המקומות שוים וכמו שכו' בפ' עשר קדושות.

אמון על חוף הים היא יושבת, ומהים מתחיל האיסור הנזכר. כך דעת הרמב"ם. אבל רס"ג כתב שנחל מצרים הוא הנקרא בערבי וואדי אל עריש, ולדבריו ז"ל שעיר אלקאהירה היא מארץ מצרים האסורה וכו'. וגם ראיתי גדולי עולם שדרו ושכנו בעיר אלקאהרא ולא חששו לג' לאוין האמורים באיסור החזרה למצרים וכו'. עיי"ש.

ואחרי הודיע אלקים אותנו כל זאת, מי שם פה לאמר על הרמב"ם שהיה כותב: "העובר בכל יום ג' לאוין", מאחר שהוא כתב שמצרים האסורה היא דוקא אותה שהיא מן הים הגדול ועד המערב, וחזי מאן גברא רבא מסהיד עליה — הרב מהריק"ש, שהוכיח כן מלשון הרמב"ם, ודבריו בהירים כשמש בצהרים, ואדרבה סברת הרס"ג בפרשת "מסעי" נראית זרה ורחוקה שנהר חרב ויבש אל הרוב, זה הוואדי אל עריש, הוא נחל מצרים, אתמהא! עד כאן לשון ספר "אבן ספיר".

עכ"פ נמצאנו למדים מדברי בעל "אבן ספיר" שאף אלקאהירא, לדעת הרמב"ם וגדולים אחרים, אינה מארץ מצרים אלא מא"י. הוה אומר שגבול ארץ כנען בנילוס וקשה לשיטתנו שאין נחל מצרים הנילוס?

דחיית שיטתו של בעל "אבן ספיר"

מצרים האסורה בישיבה בג' לאוין, כי לפי הנראה האיסור הוא מהנילוס מערב בה וכך מצאנו ברימב"ם, שאף אלכסנדר

ונהדר אנפין ונחזי אנן דעת הרמב"ם ז"ל כמאן ס"ל אי כסברת הרס"ג ז"ל, או כרש"י ודעימיה — הבט להרב מהריק"ש, בס' "ערך לחם" (ח' או"ח סי' קנח) הביא לשון הרמב"ם: "ומותר לש" כון בכל העולם חוץ מארץ מצרים, מן הים הגדול ועד המערב ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר הכל אסור להתיישב. וכתב מהריק"ש ז"ל: "ונראה מדבריו שסובר שנהר נילוס מפסיק בין ארץ מצרים האסורה ובין ארץ פלשתים, אל קאהרה העיר הידועה מארץ פלשתים, וכן דעת רש"י והתוס' ורוב הפוסקים שראיתי דבריהם שנחל מצרים האמור בתורה בפ' ואלה מסעי הוא הנילוס, וכן אנו רואים שבאים אנשים ביבשה מנוא אמון או מארץ כוש או מהמערב צריכין לעבור את הנהר לכנוס לעיר אלקאהרה, ונוא

אלא ודאי שאין מהרמב"ם ראייה ולא כלום, כי אפשר שאלקאהירא היא מגלילות הפלישתים במובן זה שאינה ודאי מארץ

מרדכי בוטבול

יצא שארץ גושן, שישבו בה בני בגבול לות הארץ היתה. ואסמכתא לזה אפשר לכאורה להביא מהמדרש שהובא בכ"פ (ע' מח) שארץ גושן הנזכרת ביהושע היא גושן של מצרים והיא נבלעת בתוך ערי ישראל, ועלתה בחלקו של יהודה בזכות שהלך בשליחות אביו "להורות לפניו את הדרך".

ריה אינה בכלל האיסור, אף שברור שאינה נכללת בתחום א"י התחומה ב"א" לה מסעי. וכמו שכבר הזכרנו לעיל שכל חבל הארץ, מואדי אל עריש עד הנלוס, הוא בתחום א"י המובטחת בגדר "כי ירחיב ה' את גבולך". ברם, לשיטת הסוברים כי הגבול הדרומי מערבי ב"אלה מסעי" מגיע עד הנלוס

ארבע קושיות על שיטת האבן ספיר

א. שיטתו תמוהה מאד, שא"כ מושב בני בארץ גושן לא היה אלא בא"י וכל יציאת מצרים לא היתה אלא למור תר. ומצינו שיעקב אבינו, בירידתו למצרים הוצרך להבטחת ה' "אל תירא מרדה מצרימה", ויצחק לא הורשה בזמן הרעב לרדת למצרים, ויעקב לא רצה להקבר במצרים והיה צריך להעלותו בטרחה רבה לארץ. ופה ודאי לא יועיל תירוצו של בעל אבן ספיר שקדושת ירושלים עדיפה מקדושת שאר הארץ, ומה שהוא אומר שאלקאהיר אמנם מתחומי א"י אך לא כקדושת א"י מנין לו? מצאנו שירושלים יותר קדושה משאר חלקי הארץ אך לא מצאנו שחלקים אחרים בארץ חשובים מזולתם?

ד. ואם נאמר שקו הגבול מתחיל מתחילת הפלוסיון והולך למעשה בערך במקביל לתעלת סואץ דהאידיא — כי מאיסמעליה למפרץ סואץ היתה תמיד קיימת תעלה עתיקה מקדמת דנא וגם בלעדי תעלה זו ישנו המשך לגבול הטבעי מהסעיף הפילוסוי ליד קונטרה ועד מפרץ סואץ ע"י שקע טבעי הלא היא שורת הימות והאגמים כגון ים המלח, ים תמסח ושני הימים המרים שתעלת סואץ של היום עוברת בהם, כידוע, מ"מ יקשה שוב מדוע לא ציינה התורה בגבולות המפורטים אשר ב"אלה מסעי" את ים סוף כגבול דרומי סופי, כשם שציינה את הים הגדול אשר אליו נשפך נחל מצרים? ועוד יוצא שנחל מצרים כלל אינו מהוה גבול כי אם בסופו במקום שפכו אל הים הגדול, ואין פה "ונסב הגבול מעצמו" נחלה מצרים, כי השלוחה הפילוסויה פונה

ב. גם קו הגבול שבמסעי שהנקודה המזרחית דרומית שלו היא ים המלח, אינה נותנת להעלות על הדעת אפשרות של עקומה כזו מדרום ים המלח עד לנילוס" (ארץ חמדה ע' צא).

ג. ועוד קשה לשיטה זו ממ"נ אם גם אלקהירא בגבול א"י מהו באמת תחום

מעין כ"ט 30 ק"מ מערבית לניצנה כפי שהדבר מקובל בין החוקרים, אלא לפי המצאתו זאת היא העיר סואץ, אשר לפניו נקראה "קולצים" (קרי: קולסום). וא"כ לפי זה איך התורה כתבה רק את העיר והתעלמה לגמרי ממפרץ סואץ שבים סוף אשר לכ"ע זו פינת גבול טבעית ביותר?

חזק באלכסון מהנילוס לכוון צפון מזרח? (ע"י במפה).

קושי זה בולט במיוחד לפי בר דרומא שמפני שיטתו אינו יכול לסבור שעצמון הכתובה בתורה "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים" ואשר התרגום תרגמה ל"קיסם" תהיה "אל קוצימה", מקום

נחל מצרים — ואדי אל עריש

להיות גבול. וליד ואדי אל עריש משנה החוף את כיוונו, ומכאן הוא מושך ממזרח למערב ושוב אין הוא גבול ואין הארץ ארץ ישראל (חקור דין לה א). וכדאי להביא את דברי ר' יהודה הלוי בהכוזרי (מאמר שני יד) "כל מי שנתנבא לא נתנבא, כי אם בה (בא"י) ובעבר רה, וכן נבואת משה ואהרון ומרים בפארן, כי סיני ופארן מגבול ארץ כנען, מפני שהם מן ים סוף כמו שאמר ית' (שמות כג ל): ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים ומדבר עד הנהר ומדבר הוא מדבר פארן והוא הנאמר בו: המדבר הגדול והנורא כי הוא גבולה הדרומי, והנהר הוא נהר פרת".

ויש לשים לב שריה"ל מדבר על גבולות ההבטחה שהרי הביא את הפסוק "ושתי את גבולך וכו'" וע"כ הגבול כולל מנהר פרת עד מצרים הוא הנילוס, וכן הוא כולל למעשה את כל חצי האי סיני בארץ ישראל, וכנראה יש בגבולות אלו מעלה משאר ארצות ואפי' אם לא כולם מופיעים כשלב ראשון בגבולות "אלה מסעי" בהם התחייבו יוצאי מצרים.

אלא ודאי שנחל מצרים שבמסעי הוא ואדי אל עריש, והנילוס הוא בתחומי ברית בה"ב, ולא קשה ולא מידי, כי בגבולות ההבטחה התורה מציינת את הגבולות בחתך כללי מאד מנהר פרת בצפון ועד נהר מצרים בדרום. וע"כ קשה לקבוע אם נהר מצרים זהה רק עם השלוחה המזרחית הקיצונית אשר לנילוס. (זרוע זו, אגב, השתפכה לפנינו לים ממזרח לתעלת סואץ של זמננו ע"י פלוסיון של תקופת התלמיים. היא נסתמה כבר בימי קדם ואפיקה נתכסה בחול) או שזה היאור עצמו, ואז תכלל אלקאהירא שבגדה המזרחית של הנילוס אף היא בתחומי ההבטחה של א"י לבוא העת. על כל פנים, בנתיים אין לחלק מהגדה המזרחית של הנילוס דין של ארץ מצרים לגבי איסור הישיבה שם.

ומצאנו שגם בעל "אבן ספיר" מחזיק בכל זאת בשיטת רס"ג והרדב"ז מחמת שאמר רה תורה: "וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול", ולפיכך אין הים הגדול גבול אלא ממערב, היינו, כל עוד הוא משוך מצפון לדרום ביושר, אך במקום שהוא נוטה ממהלכו, שם הוא פוסק

מרדכי בוטבול

ב. נחל מצרים הוא ואדי אל עריש (לשיטה זו דעתנו נוטה) ועד שם הגיע הגבול הדרומי מערבי ב"אלה מסעי". ונהר מצרים המוזכר בגבולות ההבטחה הוא הנילוס. חובת כיבוש הארץ (אשר לרמב"ן היא מצווה על כל אחד מישראל לכל הדורות) חלה על כל הארץ שבת-חום בגבולות ההבטחה, היה אומר עד גהר מצרים (וכך פסק צה"ל). אלא שלפי דעה זו כל השטח מואדי אל עריש ועד הנילוס — אע"פ שנכבש לפי כל תנאי הכיבוש (הכיבוש לצורך ישראל, ושלא תהיה רשות אחרים עליהם) — הוא רק כיבוש יחיד, כסוריה שנכבשה ע"י דוד, כי אין דין כיבוש רבים על מה שנכבש מחוץ לתחום א"י טרם שנשלם הכיבוש לפי תחומי "מסעי" (וכידוע, חסר עדיין בצפון ובמזרח לא"י השלמה). ברם, מה שנפסק שכיבוש יחיד לאו עמיה כיבוש זה רק לגבי קדושה במצוות התלויות בארץ (ובלא"ה החקלאות המדברית לא היא המעניינת אותנו בסיני) שאינם כא"י לכל דבר, אבל לא כחול"ל ח"ו ועאכ"כ לא כארץ מצרים.

והנה זכינו שה' מרחיב את גבולינו ומתקיימים יעודינו "הודו לה' כי טוב!" ויקויים בנו כבר הכתוב: "כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו, לכם נתתיו!" (יהושע א').

וכך יש להבין אף את התוס' בערכין (דף טו) האומר: "ונילוס מפסיק בין ישראל למצרים". וכמו"כ האברבנאל על בראשית (טו): "ביום ההוא כרת ה' והברית כולל הזמן וג"כ כמות הארץ אשר תכלול המחנה האלקית מנהר מצרים ועד נהר פרת היה גבול א"י". וברור שעל גבולות ברית בה"ב מדובר כאן.

וכן באגרת "אורחות עולם" לר' אברהם פארעצול פרק י' גבולי א"י: "כי התורה הקדושה ממש נתנה גבול לכל תחומיה, נאמר: ושתי גבולך וכו' וכן הוא כי א"י תתחיל מנהר מצרים הוא נילוס במערב לארץ, עד הנהר הגדול נהר פרת שהוא במזרחה, ואף כי לא זכינו עדיין לכל אלה, עד ירחיב הגבול.

סיכום

בזיהויו של נחל מצרים מצאנו שתי שיטות.

א. נחל מצרים הוא הנילוס או לפחות שלוחתו הקיצונית אשר נשפכת לפנים לנחל פלוסיון. ולפ"ז ברור הוא שחצי האי סיני ואולי אף יותר מערבה נכללים בגבולות הארץ. דעה זו אינה מבדילה בין נחל מצרים לנהר מצרים.

...היוצא מדברינו זעל כל פנים לכולי עלמא קדושת שניהם (ירושלים וא"י). קדושת עולמים מימות עולם לא נשתנה ולא ישתנה, אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר ארץ ישראל. וגם הרמב"ם שלא מנה למצוות עשה ישיבת ארץ ישראל, כמו שחשב הרמב"ן במניין המצוות, מכל מקום מודה ביתר שאת בקדושה בזמן הזה, ומפני כן כתב במצוות עשה מספר קנ"ג ומייתי לה המפרש סוף פרק ה' מהלכות קידוש החודש וזה לשונו: " **ונאמר אם חס ושלום יאבדו בני ישראל מארץ ישראל, יתברך שמו על זה, לפי שהבטיחנו בתורה שלא תכלה אומה זו בכלל, וכן אם לא נמצא בית דין בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ שנסמכו בארץ ישראל, היה זה החשבון שאנו מחשבין אותו בחוץ לארץ לא יועיל לנו כלום, שאין מעברין שנים וקובעים חדשים אלא בארץ ישראל שנאמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" עכ"ל. וביאר זה היטב רלב"ח בקונטרס הסמיכות דף רצ"ב עיין שם. ומהפלא שכתב "והבטיחנו בתורה שלא תכלה אומה זו" וראה מדברינו כי חס ושלום לא יישאר שום ישראל בארץ ישראל אפילו יושבים ישראל בחוץ לארץ, מיקרי כליון אומה חס ושלום. אחר שאין לנו סמוכים ואי אפשר לקבוע חדשים, וקידושם זה לא יועיל, אלא כשעל כל פנים נשארו בא"י אפילו כורמים ויוגבים ישראלים, אשר בהגיע זמן ועידן ההוא ואז הכורמים יקבעו מועדים על פי חשבון הקדמונים ההמה... ועל ידי זה מתקדשים המועדים בכל העולם. ואי לאו, לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים ושבתלה כל התורה חלילה. ואין אומה ישראל חס ושלום והיינו כליון האומה חס ושלום אלא שהבטיחנו יוצרנו שלא יהיה זה... על כל פנים זהו כוונת הרמב"ם.**

(תשובת "החתם סופר" לר' זלמן מרגליות)